

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 2/2015

УДК 811.161.2 + 39 (477)
ББК 81.411.1 + 63.5 (4УКР)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- **Маленко О. О.**, д-р філол. наук, проф. (Харків),
(головний редактор);
- **Ворожбіт В. В.**, д-р пед. наук, проф. (Харків);
- **Голобородько К. Ю.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Дорошенко С. І.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Лисиченко Л. А.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Ломакович С. В.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Новиков А. О.**, д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- **Борисов В. А.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Піддубна В. В.**, канд. філол. наук, доц. (Харків), (заст. головного редактора)
- **Терещенко В. М.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Умрихіна Л. В.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Юр'єва К. А.**, канд. пед. наук, доц. (Харків)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- **Нелюба А. М.**, д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- **Степаненко М. І.**, д-р філол. наук, проф., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка.

Ухвалила вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(*протокол №5 від 6 листопада 2015 року*)

У 41 Український світ у наукових парадигмах : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків : ХІФТ, 2015. — Вип. 2. — 148 с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Блюхера, 2, м. Харків, Україна, 61168

ISBN 978-966-1630-30-6

© Автори статей, 2015
© Обкладинка У. Мельникова, 2015
© Макет В. Журенко, 2015

Олена Маленко Герої й час в українській поезії (спроба лінгвопоетичної інтерпретації)	66
Анна Мартакова Графічні засоби мовної гри в поезії українського постмодерну	74
Василь Терещенко, Інна Остренок Постмодерна рецепція українця: автоетнонімний вимір	78

УКРАЇНІСТИКА В КОНТЕКСТІ ЧАСУ

Яна Василенко Романтичний вимір топосу «Українська ніч»: поетика європейського художнього моделювання	94
Оксана Ісаєнко Формування терміносистеми українського кіно: фіксація й типологія термінів	100
Лідія Лисиченко Роздуми під час захисту дисертацій з мовознавчих проблем	104
Світлана Марцин, Олена Полозова Спецкурс з українознавства як складник формування національної свідомості студента-філолога	110
Анатолій Новиков Образ Івана Мазепи у творчості О. Пушкіна й І. Карпенка-Карого: компаративний аспект	116
Андрій Панченков Комунікативні й семантичні конституенти проповідницького підстилю конфесійного стилю	122

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

Наталія Варич Роль національного етичного ідеалу справедливості в сучасному громадянському вихованні	134
Олена Садоха Єдність національного й наднаціонального у вихованні громадянськості як чинник сталого безпечного розвитку суспільства	139

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ЕТИЧНОГО ІДЕАЛУ СПРАВЕДЛИВОСТІ В СУЧАСНОМУ ГРОМАДЯНСЬКОМУ ВИХОВАННІ

У статті охарактеризовано національний етичний ідеал справедливості, показано його місце в сучасних контекстах і доведено провідну роль у громадянському вихованні.

Ключові слова: *етичний ідеал, справедливість, громадянське виховання, демократичне суспільство.*

В статье рассмотрен национальный этический идеал справедливости, показано его место в современных контекстах и доказана ведущая роль в гражданском воспитании.

Ключевые слова: *этический идеал, справедливость, гражданское воспитание, демократическое общество.*

The article describes the national ethical ideal of justice, shows place of this ideal in modern contexts and leadership role in citizenship education.

Key words: *ethical ideal, justice, citizenship education, democratic society.*

Як обґрунтовано в працях мислителів різних епох, основою, вихідним базисом виховних практик є етичний ідеал справедливості, що сформований певною культурою та концентрує в собі її надбання щодо ціннісних основ буття та способів їх утілення. Ідеал справедливості «проникає» у всі сфери індивідуального та суспільного буття, визначає пріоритети, сенси та перспективи як людини, так і суспільства. Його аксіологічний вимір пов'язаний із філософією, мораллю, релігією, у рамках яких він створюється та вербалізується у формі цінностей, норм, отримує свою інтенціональність. На відміну від інших розвинутих країн, де громадянське виховання майже повністю базується на політичній та правовій сфері діяльності громадянського суспільства, в Україні на сучасному етапі її розвитку громадянське виховання, через відсутність відповідної правової та юридичної бази або її недієспроможності, майже повністю базується на морально-етичних засадах, тобто морально-етичні імперативи й цінності виступають головним критерієм ефективності громадянського виховання.

Мета поданої розвідки — охарактеризувати національний етичний ідеал справедливості, висвітлити його місце в сучасних контекстах і довести провідну роль у громадянському вихованні.

Сучасне людство визначило систему цінностей, які мають загальнолюдський характер. Серед них — саме життя, цінності добра (блага), свободи, істини, правди, творчості, краси, віри, любові. Вони є стабільними та пріоритетними для суспільства й знайшли закріплення у світових релігійних системах, національних

конституціях. Національні цінності, які інколи поєднують із цінностями громадянина України, охоплюють зокрема такі добродієності, як незалежність, добросусідство, патріотизм, гідність, соціальний спокій, мир, відданість своєму народові, нації, працьовитість, чесність тощо. Саме через освіту людина має можливість зрозуміти та досягнути ці цінності і, зокрема, провідну з них — справедливість; розрізняючи справедливе та несправедливе, вона тим самим чинить справедливість. Таким чином людина розвиває свою особистість, свої моральні, культурні та духовні якості і наближається до «ідеальної» особистості.

Показовим у цьому аспекті є приклад філософсько-освітніх настанов Григорія Ващенка, до наукової спадщини якого повертається національна педагогіка і філософія освіти. Традиційним виховним ідеалом людини мислитель і педагог визнає той, що витримав іспит історії, найбільше відповідає психології народу та його призначенню, увійшов у психіку народних мас, відбитий у народній творчості й у творах кращих митців і письменників, що стали духовними проповідниками свого народу.

Ціннісною вершиною національного виховання, за Ващенком, є поєднання «Бог і Україна». Поціновуючи доробок Ващенка, Омелян Вишневецький доходить висновку, з яким важко не погодитися: «Формула «служіння Богові і Україні» в системі поглядів Г. Ващенка на зміст виховання відіграє ключову роль. По-перше, вона вказує на ідеальну природу цінностей, які засвоюються людиною найперше з допомогою віри. Бо ідеали і віра завжди йдуть в єдності, не існують окремо. По-друге, ідеал служіння Богові і Україні вказує на ієрархізм системи. Бог і мораль, що від Нього, — це те, з чого починається людина. Батьківщина — це те, що є другим після Бога. Місце цих понять у свідомості людини чітко визначене. Водночас, обидва вони — ці поняття — в системі розташовані над іншими ярусами піраміди цінностей і надають їм свого «звучання» [3: 26].

Бог є Абсолют, водночас джерело моралі і Головний Моральний Авторитет. Він єдиний для всіх людей і цим визначаються вселюдський характер моралі та вселюдські моральні обов'язки людини. З поняттям України актуалізуються обов'язки людини щодо свого народу і своєї Вітчизни, справедливі гідні дії відповідно до ідеалів добра щодо себе, своєї взаємодії з іншими та з державою, у спроможності постійно обстоювати їх у своїх учинках, керуючись вірою, стверджуючи її навколо себе і в самій собі.

У своєму потрактуванні виховного ідеалу Г. Ващенко спирається на виховну традицію українського народу, на етнопедагогіку, розвиває засадничі положення вітчизняних духовних наставників — Володимира Мономаха, Івана Вишенського, Петра Могили, Григорія Сковороди, Костянтина Ушинського, Памфіла Юркевича, Тараса Шевченка та інших. Разом із тим він, виходячи з потреб сучасності, уводить її в контекст західноєвропейський, зіставляючи, приміром, з ідеалами Просвітництва, та у вітчизняний в його історичній тягlostі, протиставляючи тоталітарним моделям із культом насилля над людиною та зневагою до неї: «Авторитарна педагогіка занадто принижує особистість вихованця, обмежує його ініціативу і розвиток творчих сил. Хиби такої системи виховання виявила багатовікова практика, і тому така педагогіка викликає так багато заперечень, особливо в найновіші часи, коли життя потребує людей з великою ініціативою і розвиненими творчими здібностями» [2].

Водночас Ващенко вбачає чинник розвитку й людини, і суспільства у відродженні моральності та в прийнятті її пріоритету над матеріальним, прагматичним, особливо в часи катастрофічних зрушень (від соціокультурних до екологічних),

що звільняє дорогу для встановлення справедливості. Звідси цілком органічно впливає акцент Ващенка на самовдосконаленні людини і вихованні волі та характеру як наслідків свідомої роботи над собою та дієвого визнання свободи волі: «Характер є виявом свободної волі людини. Тому людина відповідає за свій характер, чи добрий, чи злий. Але так само відповідає за свою безхарактерність і безхарактерна людина, бо вона не використала можливостей своєї волі» [2: 337–338]. Прикметною рисою філософсько-освітніх поглядів Ващенка є наділення характеру провідною, організуючою роллю для формування інших суттєвих проявів особистості (характеру мети і ступеню цілеспрямованості, рівня вольових зусиль, творчих та розумових здібностей, ініціативності, ціннісних орієнтацій, працьовитості тощо) суголосно життєвим прагненням людини.

Перебіг означених міркувань Ващенка спонукає нас звернутися до мудрості визначного філософа Фоми Аквінського, на думку якого, принцип справедливості в освіті наказує людині завжди та в усьому шанувати Бога. Право — це дія справедливості в божественному порядку людського суспільства. Справедливість в освіті — одна з етичних чеснот, в основі якої є ставлення людини не до самої себе, а до інших і полягає у воздаянні кожному свого, йому належного, — за результатами рівня працелюбності, уважності, старанності, шанобливого ставлення до іншого, готовності йому допомогти тощо. У ситуаціях самовизначення особистість не лише має можливість вибору, але вона поставлена перед необхідністю вироблення й реалізації своєї власної думки, оцінки всього, що довкола. Важливим видається міркування Фоми Аквінського про «свободу волі» людини як передумову моральної поведінки та справедливості, при цьому над волею вивищується розум, що керує нею, ведучи її до морального порядку, в основі якого лежить божественний закон (подібно до Аристотеля, Фома Аквінський вбачає у волі практичний розум, тобто розум, спрямований на дію, а не на пізнання, що керує нашими вчинками, нашою життєвою поведінкою, а не теоретичною настановою і спогляданням). Вагомим є зауваження філософа про відповідальність людини, яка, йдучи за Божим провидінням, самостійно приймає те чи інше рішення, про її гідність: «І про людину кажуть, що вона на відміну від інших тварин, володіє свободою рішення, якраз тому, що бажати чогось схиляє її розум, а не заставляє природа, як у тварин» [1: 376–377].

З огляду на сказане вище, можемо підтвердити, що в сучасних концепціях громадянського виховання наголошується: у подібних ситуаціях особистість, вибираючи, самовизначається, гідно реалізує в практичній діяльності, у спілкуванні потенціал своїх ставлень, впливаючи на хід подій, стаючи суб'єктом формування умов свого життя. Опановуючи самим процесом самовизначення, свідомо визначаючи свій життєвий шлях, свою життєву та громадянську позицію, особистість не лише стає суб'єктом власної життєдіяльності, вона творить себе саму, перебудовує свій внутрішній світ, стає суб'єктом саморозвитку, самореалізації, самовиховання, виявляючи таким чином свою активність.

Найбільш актуально ці питання постають перед особистістю, коли суспільство переживає перехідний період, зазнаючи потужних трансформацій, і тут, як ніколи, необхідно, щоб громадянська культура виконувала функції посередницької ланки між загальнолюдським цінностями та новим суспільно-політичним мисленням, свідомістю та поведінкою громадян.

Український філософ М. Михальченко, аналізуючи стан та проблеми сучасної філософії освіти, висловив думку про те, що в Україні, яка шукає свій шлях розвитку і налагоджує нову систему внутрішньодержавних і зовнішньодержавних

відносин, неодмінно постають питання: яким повинен бути в ідеальному і реальному плані громадянин держави, які необхідні засоби, щоб відмінність між ідеальною і реальною моделями громадянина була мінімальною, які треба створити економічні, політичні, соціокультурні та соціальні суспільні умови, щоб не було антагонізму між державою і громадянином, між суспільством і особою [5: 38–40].

У річищі цих міркувань підкреслюємо, що виховання громадянської культури ґрунтується на гуманістичному підході, на формуванні образу гуманної людини. Розглядаючи цей образ, виокремлюємо такі компоненти: світоглядні уявлення, гуманістичну спрямованість; систему вчинків; прояв гуманізму через поведінку; духовну культуру (внутрішню); моральні норми; особистісні риси. Дієве ствердження цього образу людиною відбувається через вчинки. Розглядаючи вчинок як одиницю поведінки, слід зазначити, що саме він є показником справедливого та несправедливого, моральної культури особистості, втіленої в сукупності культурно оформлених та соціально встановлених процесів набуття знань та навичок, необхідних для адекватного, зокрема безконфліктного спільного існування.

У західній освіті виховання громадянської культури також корелює із соціальним вихованням, що зазвичай розуміється як свідома спроба допомогти людям отримати знання, почуття і навички, необхідні для задоволення своїх власних потреб у розвитку в справедливій взаємодії з іншими. При цьому вихідними є положення про те, що, по-перше, всі члени суспільства мають право на повний емоційний, соціальний та інтелектуальний розвиток і, по-друге, суспільство зобов'язане забезпечити його членам доступ до ресурсів та можливостей, які дозволяють такий розвиток.

Орієнтована на розбудову демократичних засад в освітньому полі, західна освіта значною мірою спирається на ідеї Дж. Дьюї, збагачуючи й розвиваючи їх, зокрема про розуміння того, що демократична освітня модернізація висуває на перший план такі складові освітньої культури, як раціональний підхід на основі особистого інтересу, відсутність примусу, незалежність і відповідальність за свої дії, рішення, вчинки [4: 55]. Суттєвою в означеному аспекті є думка Дж. Дьюї про самотність кожної людини з народження, про неповторну наділеність кожного певними здібностями, які закладені від природи, але їх слід розвивати протягом усього життя і, звичайно, враховувати в освітніх практиках.

Демократичне суспільство покликане забезпечити рівність можливостей своїх громадян для їхнього розвитку, а от сам розвиток, чи, за Дьюї, «зростання» дитини здійснюється, крім біологічних підстав, унаслідок докладених нею зусиль та спрямовується, стимулюється, підтримується сім'єю і школою. При цьому навчальний заклад відіграє визначальну роль, оскільки забезпечує ще й відповідне середовище для зростання, яке надає можливість не тільки здобувати знання, але й створює умови для набуття різних умінь, індивідуального життєвого досвіду, і саме школа закладає загальною атмосферою, характером взаємодії між учасниками її колективу той спосіб і ступінь розвитку й саморозвитку людини, який і в подальшому не припинятиметься.

За сприятливих умов, демократичного керування здібності людини не пригнічуються, а розкриваються якомога більше. Стверджуючи, що зростання — це не те, що робить з дітьми хтось інший, «вони ростуть самі», що «життя є розвиток, а розвиток, зростання є життя», він зазначає, що цінність шкільної освіти визначається тим, якою мірою вона формує прагнення до безперервного зростання і забезпечує засобами здійснення цього прагнення в життя [4: 167–172].

Зasadничим є прийняття рішень особистістю, тоді як інші можуть тільки контролювати їх, аби не заважати її самовираженню та самореалізації. Самоактуалізуючись, особистість прагне до максимальної реалізації свого потенціалу, орієнтуючись на вищі цінності істини, добра й справедливості в усіх сферах своєї життєдіяльності, стає відкритою для досвіду і незалежною від нижчих потреб. Важливо зазначити, що самоактуалізація не є для особистості основним сенсом існування, адже вона не може здійснюватися заради себе самої, це «проявлення себе» у встановленні й реалізації зв'язків із суспільством, сприянні його піднесенню і благополуччю — таким чином знаходить сенс окреме людське життя; в іншому разі втрачається і сенс самоактуалізації (В. Франкл). Особистості, яка в справедливій взаємодії з іншими освітніми агентами успішно реалізує свою потребу в самоактуалізації, властиві такі особливості, як прийняття реальності, толерантне прийняття інших і себе, прагнення і здійснення безконфліктних стосунків, орієнтація на професійну діяльність і нові досягнення в ній, постійна відкритість для нового досвіду, прояв «самобудування» і свого реального «Я».

Як зарубіжна, так і вітчизняна філософія освіти привертає увагу, зважаючи на визначальну роль учителя у формуванні громадянина, у встановленні справедливих відносин, ладу в суспільстві, до необхідності переглянути ставлення до педагога, яке значною мірою визначає характер взаємодії освітніх агентів, ефективність виховання, забезпечує постійність розвитку учня і бажаність його саморозвитку: «У нашому поспіху реформувати освіту ми забули одну просту істину: реформа ніколи не буде досягнута шляхом виділення асигнувань, реструктурування школи, переписування навчальних програм і шкільних підручників, якщо ми не будемо використовувати той ресурс, від якого стільки залежить, — учителя, і будемо продовжувати його принижувати і позбавляти ентузіазму. Так, учителям необхідно краще платити, звільнити їх від бюрократичних пут, надати їм роль в управлінні системою освіти і забезпечити їх найкращими методиками та матеріалами. Однак ніщо з цього не здатне призвести до перетворень в освіті, якщо ми не зуміємо дати їжу — і стимули — людського серця, яке є джерелом доброго викладання» [7].

Якість учителя як найважливіший чинник ефективного навчання, розвитку і виховання, що впливає на поліпшення досягнень учня, знаходить усе більше прихильників з-поміж філософів освіти, включно з висновком: те, що із себе являє вчитель, які має моральні зобов'язання чи певні чесноти, важить більше за те, за якою програмою вчать дітей і які методи використовують [6]. Інакше кажучи, компетентний, турботливий, людяний і кваліфікований учитель, обстоювач справедливості, значною мірою впливає на учня, іноді зберігаючи цей вплив і в подальшому житті, закладаючи певні життєві настанови.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аквинський Фома*. Сумма против язычников. Кн. 1. / Фома Аквинський; пер. Т. Бородай. — Долгопрудный : Вестком, 2000. — 462 с.
2. *Ващенко Г.* Свобода людини як філософічно-педагогічна і політична проблема / Григорій Ващенко // *Праці з педагогіки та психології*; [за ред. Анатолія Погрібного; упоряд. та авт. передм. Омелян Вишневський]. — К. : Школяр, 2000. — С. 326–361. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://edu.el-dom.biz/ua/ekskurs/407-svoboda-lyudini-yak-filosofichno-pedagogichna-i-politichna-problema>
3. *Вишневський О.* Педагогічні етюди. Аналітичні матеріали, концепції, публіцистика, інтерв'ю / О. Вишневський. — Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2007. — 208 с.

4. Д'юї Дж. Демократія і освіта / Дж. Д'юї; пер. з англ. М. Олійник. — Львів : Літопис, 2003. — 294 с.
5. Михальченко М. І. Філософія освіти і соціокультурна теорія / М. І. Михальченко // Філософія освіти. — 2005. — № 1. — С. 38–51.
6. Nye B. How Large Are Teacher Effects? / B. Nye, S. Konstantopoulos, and L. Hedges // Educational Evaluation and Policy Analysis. — 2004. — № 26 (3). — P. 336–345.
7. Palmer P. Courage to Teach: Exploring the Inner Landscape of a Teacher's Life San Francisco: Jossey-Bass, 1998.

УДК 130.2: 37.035.1

Олена Садоха, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ЄДНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО Й НАДНАЦІОНАЛЬНОГО У ВИХОВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО БЕЗПЕЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

У статті показано, що в освітньому полі глобалізаційні процеси призводять до значних змін різних освітніх систем, інтеграції їх у єдиний простір, але за збереження відмінностей, зумовлених національними традиціями. Доведено, що єдність національного і наднаціонального на засадах справедливості у вихованні громадянськості слугує провідним чинником сталого безпечного розвитку суспільства.

Ключові слова: глобалізація, громадянське виховання, національне і наднаціональне, справедливість в освітньому полі, безпечний розвиток.

В статье показано, что в образовательном поле глобализационные процессы приводят к значительным изменениям различных образовательных систем, интеграции их в единое пространство, но при сохранении различий, обусловленных национальными традициями. Доказано, что единство национального и наднационального на основе справедливости в воспитании гражданственности служит ведущим фактором устойчивого безопасного развития общества.

Ключевые слова: глобализация, гражданское воспитание, национальное и наднациональное, справедливость в поле образования, безопасное развитие.

The article shows that in the educational field globalization processes lead to significant changes in the various education systems, integrating them into a single space. but they also preserve differences due to national traditions. Proved that national and supranational unity on the basis of justice in civil education serves as the leading factor secure sustainable development.

Key words: Globalization, citizenship education, national and supranational, justice in the field of education, safe development

Гуманітарне знання, зокрема філософія освіти, швидко реагує на процеси соціокультурного життя, не тільки відбиваючи й вивчаючи основні його явища, а й пропонуючи програми освоєння цих явищ, навчання, розвитку й виховання людини в умовах соціальних зрушень. У глобалізованому світі, мінливому,